

نگاهی به تاریخ فرهنگ و تمدن اسلام و ایران

فروزان نوروزی نژاد

کارشناس ارشد تاریخ تشیع

مدرس دانشگاه

سرشناسه	: نروزی نژاد، فروزان، ۱۳۶۵
عنوان	: نگاهی به تاریخ فرهنگ و تمدن اسلام و ایران
نام پدیدآورنده	: فروزان نروزی نژاد (کارشناس ارشد تاریخ تشیع)
مشخصات نشر	: تبریز: نواندیشان جوان، ۱۳۹۸.
مشخصات ظاهری	: ۳۴۲ ص.
شابک	: ۹۷۸-۶۲۲-۹۹۷۰۳-۳-۱
وضعیت فهرست نویسی	: فیپا
یادداشت	: کتابنامه: ص. ۳۴۲.
موضوع	: تمدن ایرانی -- تاثیر اسلام
موضوع	: Civilization, Iranian -- Islamic influences
موضوع	: تمدن اسلامی -- تاثیر ایران
موضوع	: Islamic civilization -- Iranian influences
موضوع	: اسلام -- ایران -- تاریخ
موضوع	: Islam -- Iran -- History
رده بندی کنگره	: DS ۸۲۰/۹۱۹ الف / ۱۳۹۸
رده بندی دیویی	: ۹۷۶/۱/۹۰۹
شماره کتابشناسی ملی	: ۵۶۶۱۹۳۱

عنوان کتاب:	نگاهی به تاریخ فرهنگ و تمدن اسلام و ایران
مؤلف:	فروزان نروزی نژاد (کارشناس ارشد تاریخ تشیع)
ناشر:	نو اندیشان جوان (تبریز)
نوبت چاپ:	اول / ۱۳۹۸
قطع و شمارگان:	وزیری، ۱۰۰۰ نسخه
چاپ و صحافی:	آبان تهران
قیمت روی جلد:	۴۰۰،۰۰۰ ریال
تلفن مرکز پخش:	۰۹۱۴۴۱۲۳۵۰۴
پست الکترونیک:	Noandishan1379@Gmail.com

فهرست مطالب

۱	پیشگفتار
	فصل اول: کلیات
۷	بررسی معنای فرهنگ و تمدن اسلام
۷	تاریخ
۷	فرهنگ
۸	تمدن
۹	تجدد
۹	عناصر تشکیل دهنده فرهنگ و تمدن
۱۰	قرابت معنای فرهنگ و تمدن اسلامی
۱۱	تعریف تمدن اسلامی و محدوده تاریخی و جغرافیایی آن
۱۲	زمینه ها و عوامل شکل گیری تمدن اسلامی
۱۳	تشویق به علم آموزی
۱۷	رواج کتابت و نوشتن
۲۱	عوامل موثر در شکل گیری فرهنگ و تمدن اسلامی
۲۴	نگاهی به ادوار تمدن اسلامی
۲۴	دوران شکل گیری و نضج تمدن اسلامی
۲۴	دوران حرکت و پیشرفت
۲۵	دوران اوج تمدن اسلامی
۲۶	دوران توقف و رکود
۲۷	دوران تجدید
۲۷	دوران انحطاط
۲۸	انقلاب اسلامی ایران، عصر بازگشت
۲۸	صفویه: الگویی برای تمدن اسلامی - ایرانی
۳۲	نقش سایر تمدن ها در رشد و شکوفایی تمدن اسلامی
۳۳	علم از دیدگاه اسلام
۳۳	نقش بشر در پیشرفت علم
۳۵	نقش ایرانیان در بنای تمدن اسلام
۳۷	حوزه معنایی کلمه «تمدن»
۴۸	نقش امام رضا(ع) در شکوفایی علم و تمدن مسلمین
۴۸	وضعیت علمی مسلمانان در عصر امام رضا(ع)
۴۹	علت رویکرد جامعه عصر امام رضا(ع) به تحصیل و تولید علم
۵۱	امام رضا(ع) و جهت دهی نگرش علمی مسلمین

- ۵۳.....امام رضا(ع) رواج تمدن اسلامی و بالندگی علمی.....
- ۵۴.....مؤلفه های مورد نظر امام(ع) در ایجاد حرکت علمی مسلمین.....

فصل دوم: شکوفایی علم

- ۵۷.....طبقه بندی علوم.....
- ۵۸.....علوم و معارف اسلامی.....
- ۶۶.....علوم غیر اسلامی.....
- ۷۲.....نهضت ترجمه در جهان اسلام.....
- ۷۴.....نهضت ترجمه در ایران قبل از اسلام.....
- ۷۵.....ب) هند.....
- ۷۵.....ج) اسکندریه.....
- ۷۶.....د) حرا.....
- ۷۶.....شکل گیری نهضت ترجمه در جهان اسلام.....
- ۷۸.....تاریخچه نظام آموزش اسلامی.....
- ۷۸.....اولین مدارس در کشورهای اسلامی.....
- ۷۹.....سراغاز آموزش اسلامی.....
- ۸۱.....رسیدگی به معیشت علم آموزان.....
- ۸۲.....شکوفایی آموزش در مساجد.....
- ۸۲.....مسجد نبوی در مدینه.....
- ۸۲.....مسجدالحرام در مکه.....
- ۸۳.....مسجد کوفه.....
- ۸۳.....مسجد جامع فسطاط.....
- ۸۳.....مسجد جامع دمشق.....
- ۸۴.....مسجد جامع منصور در بغداد.....
- ۸۴.....مسجد الشریقه یا مسجد سوق العتیق.....
- ۸۵.....مسجد جامع زیتونه در تونس.....
- ۸۵.....مسجد جامع قرورین.....
- ۸۶.....مسجد جامع الازهر.....
- ۸۷.....استقلال مدارس از مساجد.....
- ۸۷.....نیشابور مرکز علمی ایران.....
- ۸۷.....نظامیه ها و استقلال مدارس.....
- ۸۸.....نظامیه ها سراغاز یک دگرگونی.....
- ۸۹.....فراگیری نهضت علمی در جهان اسلام.....
- ۸۹.....مخالفت گروهی از علما با اصلاحات دولتی نظام الملک.....

۹۰	نگاهی گذرا به عوامل جذابی مدارس از مساجد
۹۱	شیوه آموزشی
۹۲	هدف نظام آموزشی در مکاتب
۹۲	شرایط تحصیل در مکتب
۹۲	ویژگی های مکتب
۹۴	گسترش مکتب ها در سراسر بلاد اسلامی
۹۴	تحصیلات عالی و حوزوی
۹۴	مدارس علمیه اولین سازمان فرهنگی
۹۵	حوزه علمیه نجف و حوزه نو بنیاد قم
۹۶	مقایسه ای میان نظام آموزش قدیم و جدید
۹۷	نهادهای آموزش در سده های نخست اسلام
۹۷	آموزش ابتدایی
۱۰۰	آموزش عالی
۱۰۰	مکان ها
۱۰۵	استادان
۱۰۷	شاگردان
۱۰۹	پشتوانه های مالی نهادهای آموزشی در تاریخ اسلام
۱۱۰	کمکهای خلفا و حکمرانان در دوران امویان
۱۱۰	کمکهای خلفا و حکمرانان در دوران عباسیان
۱۱۱	دولتهای خودمختار و گسترش فعالیتهای آموزشی
۱۱۱	فاطمیان مصر
۱۱۱	حمایت مالی نظامیه ها
۱۱۲	دوران ایلخانان مغول
۱۱۳	حمایتهای مالی از مراکز علمی - آموزشی در مصر و شام
۱۱۴	اوقاف
۱۱۴	انگیزه وقف
۱۱۵	موقوفات مدارس نظامیه
۱۱۶	سنت وقف در میان حکام دولتهای شام و مصر
۱۱۶	اختصاص موقوفات به دیگر مراکز علمی
۱۱۷	مسائل سیاسی، انگیزه های جهت وقف بر مراکز علمی و آموزشی
۱۱۷	کمکها و بخششهای مردمی
۱۱۸	پادشاهای خصوصی
۱۱۸	سهم تعلیمی زکات

۱۱۹.....	درآمد تبلیغ.....
۱۱۹.....	تمدن اسلامی و نقش آن در توسعه و پیشرفت علوم و فنون بشری.....
۱۲۶.....	برخی مدارس موقوفه در ایران(دوره تمدن اسلام).....
۱۲۷.....	نظامیه ها و موقوفات آنها.....
۱۲۷.....	تأثیر مدارس موقوفه اسلامی و نظامیه ها در فرهنگ و نظام تعلیم و تربیت اروپا.....
۱۲۸.....	مراکز آموزشی و پژوهشی و علمی موقوفه.....
۱۳۱.....	مدرسه نجف اشرف.....
۱۳۱.....	نقش کتابخانه های موقوفه در تمدن اسلام.....
۱۳۴.....	بنیاد فرهنگی موقوفه البرز.....
۱۳۵.....	وقف برای ایجاد مرکز تحقیقاتی، آموزشی، امور طبی و بهداشتی در شیراز.....
۱۳۵.....	شهرهای علمی در تاریخ تمدن اسلام.....
۱۴۰.....	سفرهای علمی روش آموزشی در تمدن اسلام.....
۱۴۴.....	جهانگردی در تمدن اسلام.....
۱۴۴.....	دوران تمدن اسلام.....
۱۴۷.....	جهانگردی در اسلام.....
۱۴۸.....	نقش گردشگری در تمدن اسلام.....
۱۵۰.....	اوج و فروغ گردشگری در جهان اسلام.....
۱۵۱.....	جهانگردان مسلمان در دوران تمدن اسلام.....
۱۵۲.....	انگیزه های جهانگردان مسلمان.....
۱۵۴.....	آثار جهانگردان مسلمان.....
۱۵۵.....	کتابهای جغرافیایی جهانگردان.....
۱۶۱.....	کتابهای تاریخ.....
۱۶۳.....	آداب و عقائد.....
۱۶۴.....	باستان شناسی دوران اسلامی.....
۱۶۶.....	پیشینه باستان شناسی دوران اسلامی.....
۱۷۰.....	ظهور دیرهنگام باستان شناسی دوران اسلامی.....
۱۷۳.....	تعاریف و رسالت های باستان شناسی دوران اسلامی.....
۱۷۶.....	پزشکی در تمدن اسلامی.....
۱۷۸.....	بزرگ ترین پزشکان دنیا.....
۱۸۱.....	پیشینه طب اسلامی.....
۱۸۲.....	مرحله اول: دوران بعثت و صدر اسلام.....
۱۸۳.....	مرحله دوم : دوران ترجمه.....
۱۸۳.....	مرحله سوم: دوران طلایی.....

۱۸۵	مرحله چهارم: دوران رکود
۱۸۵	مرحله پنجم: مرحله وانهادگی
۱۸۵	ستون‌های پزشکی اسلامی
۱۸۷	جایگاه بوعلی‌سینا در مقایسه با جالینوس و بقراط
۱۸۸	خدمات پزشکی ایرانیان
۱۸۹	داروشناسی
۱۹۰	شاخه‌های دیگر پزشکی
۱۹۱	اهمیت آموزش تاریخ پزشکی
۱۹۱	داروسازی در تمدن اسلام
۱۹۳	بیمارستان اسلام: همه معالجات مجانی به اضافه خوراک و دارو
۱۹۴	اولین داروخانه‌ها در مرزین‌های اسلامی
۱۹۴	نگاهی به تاریخ نرم در دوران تمدن اسلامی
۱۹۵	هیئت
۱۹۵	نجوم رصدی
۱۹۶	رصدخانه‌ها
۱۹۶	تاریخ هنر اسلامی
۱۹۸	ماده هنر اسلامی
۱۹۹	هنر زرتشتی-ایرانی
۲۰۵	هنر عرب جاهلی
۲۰۸	خدمات آل بویه به فرهنگ و تمدن اسلامی
۲۱۵	شکوفایی علمی تمدن اسلام دوره فاطمیان
۲۱۶	مستشرقین و فاطمیان
۲۲۰	حوزه‌های شکوفایی علمی
۲۲۷	مراکز علمی شکوفایی دانش در دوره فاطمیان

فصل سوم: تاثیر تمدن اسلام بر تمدن غرب

۲۳۵	ترجمه متون علمی مسلمانان در اروپا
۲۳۸	آغاز نهضت ترجمه
۲۴۰	زمینه‌های فعالیت مترجمین
۲۴۳	نخستین مراکز ترجمه در اروپا
۲۴۳	حوزه اسپانیا
۲۴۷	حوزه سیسیل
۲۵۰	نگاهی گذرا به نقش اسلام در تمدن غرب
۲۵۰	اشتراک در سنت دینی

۲۵۱	اشتراک در فلسفه
۲۵۲	علم و تمدن در اسلام
۲۵۳	تأثیر تمدن اسلام بر تمدن غرب
۲۵۶	فلسفه
۲۶۳	ریاضیات
۲۶۵	نجوم
۲۶۶	پزشکی
۲۶۷	شیمی
۲۶۸	فیزیک
۲۶۸	دانشگاه ها و مراکز علمی

فصل چهارم: انحطاط تمدن اسلام

۲۷۳	اندلس و تالار تمدن اسلامی
۲۷۷	عوامل ضعف و انحطاط تمدن اسلامی به لحاظ تعامل
۲۷۷	آیا اسلام تمدنی دانه می خیزد؟
۲۷۸	نشانه های انحطاط یک تمدن
۲۷۹	عوامل ضعف و انحطاط تمدن اسلامی از لحاظ تعالی
۲۷۹	۱. عوامل داخلی
۲۸۰	۲. عوامل خارجی

فصل پنجم: تجدید تمدن اسلام

۲۸۵	تمدن اسلامی و دنیای معاصر
۲۸۷	عناصر سازنده تمدن اسلامی
۲۸۷	ارکان و شاخصه های تمدن اسلامی
۲۸۷	اصول و پشتوانه های تمدن اسلامی
۲۸۷	تمدن نوین اسلامی
۲۸۸	الزامات احیای تمدن اسلامی
۲۸۹	چالش های پیش روی احیای تمدن اسلامی
۲۹۰	تمدن نوین اسلامی، ویژگی ها و کارکردها
۲۹۱	ویژگی های تمدن نوین اسلامی
۳۰۰	واکاوی شاخصه های تمدن نوین اسلامی در اندیشه مقام رهبری
۳۰۰	شاخصه های تمدن اسلامی از دیدگاه مقام رهبری
۳۰۹	شاخصه های نوین تمدن اسلامی
۳۱۳	منابع و مأخذ

پیشگفتار

امروزه «تمدن» مهم‌ترین عاملی است که به ملل جهان هویت می‌بخشد. «تمدن» را «خارج شدن یک جامعه از مرحله ابتدایی و وحشی‌گری، خو گرفتن به اخلاق و آداب شهرنشینی و...» معنا کرده‌اند. تمدن به معنای کلی «به مجموعه ساخته‌ها و اندوخته‌های معنوی و مادی در جامعه انسانی» گفته می‌شود. از رهاوردهای مهم اسلام در حیات بشری، پایه‌گذاری تمدن باشکوهی بود که از آن با عنوان «تمدن اسلامی» یاد می‌شود. «تمدن اسلامی دارای دو بعد است: یک بعد آن به وسیله خود اسلام پدید آمد و در پرتو ابتکار مسلمانان گسترش یافت. منشأ این بعد از تمدن اسلامی، قرآن و سنت است. بعد دیگر تمدن اسلامی، نه ابداع مسلمانان، بلکه میراث به جای مانده از تمدن‌های پیشین در قلمرو اسلام بود که به دست مسلمانان توسعه و تکامل یافت و به رنگ اسلام درآمد». از این رو، سوالی که در اینجا مطرح می‌شود این است که تمدن اسلامی که پایه‌گذار آن پیامبر اکرم (ص) بود چه اندوخته‌های معنوی و مادی را برای اولین بار به جامعه بشری معرفی کرد یا برجسته نمود که متمایز از دیگر تمدن‌ها بود؟ و بشر چگونه می‌تواند تمدنی را که اسلام زاینده است شکوفا کند و بر آن بیافزاید به گونه‌ای که با پیش‌فرض‌ها و مبانی اسلامی در تضاد نباشد؟

در پاسخ به سوال اول باید گفت آنچه تمدن اسلام را از دیگر تمدن‌ها متمایز می‌کند تعالیم آن است که تجلی آن در تمام حوزه‌ها، مانند دین، معماری، ادبیات، پزشکی، آداب و رسوم به چشم می‌خورد. امر تعلیم و تعلم و بسط و گسترش مراکز علمی و آموزشی، همواره محتاج حمایت‌های مادی و معنوی مردم و حاکمان جامعه است؛ زیرا امر تعلیم از فعالیتهای رایج نیست و تأمین نیازهای مالی مراکز علمی و آموزشی و معلمان و متعلمان شاغل در آنها، بدون حمایت‌های رسمی و غیر رسمی مردم و دولت‌ها ناممکن است.

صاحب نظران بر این باورند: ایجاد تمدن هیچ ارتباطی با نژاد و رنگ ندارد. بنده سرزمین‌های خاصی که بی‌بهره از دهش‌های طبیعی نیستند زمینه مناسب برای ایجاد تمدن هستند. مردمش با تلاش و کوشش و پیروی از سنتهای پایدار به سربلندی و ترقی می‌رسند و بر اوج قرار می‌گیرند. بطور معمول تمدنی پایدار است که از دستاوردهای گذشتگان بهره‌برد و دانش‌های گوناگون را به اندوخته‌های علمی خود بیفزاید و عقل و خرد را ملاک عمل قرار دهد و به نقد و بررسی خود اهتمام داشته باشد.

اشتراکات بین تمدن اسلام و غرب، شامل اشتراک در سنت دینی و معنوی و اشتراک در عناصری بنیادین از فلسفه، علم و فرهنگ به طور عام است. در همه زمینه‌های یاد شده، تأثیر مثبت و سازنده تمدن اسلامی بر تمدن غربی از حقایق غیر قابل انکار تاریخی است. پژوهشگران حوزه تمدن برآنند که تمدن اسلامی با سرعت چشمگیری توانست همه تمدن‌های کهن را در خود جمع و در فرایندی معقول، آنها را در قالب تمدنی جدید و متفاوت عرضه کند. این تمدن شکل گرفته به حکم ریشه‌های هویتی‌اش تمدن

اسلامی نام گرفت و دنیای جدید را مرهون نقش‌آفرینی خود ساخت. به همین سبب، حتی آنهایی که بر تداوم کنونی آن نظر ندارند، به نقش واسطه آن در انتقال تمدن کهن به دنیای جدید اذعان می‌کنند. در تعریف تمدن اسلامی باید گفت که این تمدن نوع خاصی از زندگی است که تابع داشته‌ها و دستاوردهای معطوف به نیازهای انسانی است که در سایه آموزه‌های اسلامی در گذر زمان در جامعه مسلمانان نهادینه شده است؛ بنابراین تمدن اسلامی لزوماً برآمده از دیانت اسلامی یا بر ساخته مسلمانان نیست، بلکه محصولی است که ذیل چتر اسلام در جامعه مسلمانی شکل گرفته است. بی‌تردید اگر اسلام نبود و مسلمانان کنش‌های خود را با آن منطبق نمی‌ساختند، چنین تمدنی هرگز سر بر نمی‌آورد.

تمدن اسلامی با بعثت رسول خدا(ص) و هجرت او به مدینه شکل گرفت. مسلمانان با اتکا بر آموزه‌های قرآن و سوره‌های پیامبر(ص) و ائمه(ع) آن را تا قرن پنجم هجری به اوج رساندند. با حملات صلیبیان، مغولان و سقوط اندلس مشکلات داخلی جهان اسلام، تمدن اسلامی دچار انحطاط شد؛ ولی در عهد صفویان، عثمانی‌ها و گورکانیان هند، مجدداً رونق گرفت. در قرن نوزدهم، استعمارگران به مسلمانان حمله کردند و دوباره تمدن اسلامی دچار رکود گردید. متفکران اسلامی در ایران، مصر و سایر کشورها برای مقابله با تمدن غرب، بازگشت به اسلام راستین را مطرح کردند. بیداری اسلامی در ایران از عصر قاجاریه شروع و با پیروزی انقلاب اسلامی با رهبر امام خمینی(ره) در سال ۱۳۵۷ ه.ش به اوج رسید و باعث بیداری اسلامی در جهان عرب گردید.

دین اسلام از آغاز ظهور در مسیر تمدن سری‌زاد داشت و در کنار دولت‌های ساختارمندی مانند ایران و روم، ساختارهای تمدنی و سبک زندگی مبتنی بر طر خداوند بر پا ساخت؛ در مدت زمان کوتاهی شاخصه‌های پیشرفت جامعه را تحقق بخشید و بر بنیاد ساختارهای حقوقی، آموزشی، کشاورزی، اقتصادی، مدیریتی و مانند آن را بنیان نهاد. این ساختار و برنامه موجب تحول و پدید آمدن تمدنی در جامعه جاهلی و بادیه نشین اعراب گردید و آنان را به برترترین و اثرگذارترین تمدن تبدیل نمود. ایرانیان بیش از هر ملت دیگری نیروهای خود را در اختیار اسلام قرار دادند. راه گسترش آن سربازی و فداکاری کردند و بیش از هر ملت دیگر در این راه اخلاص و صمیمیت از خود نشان دادند. در این دو جهت هیچ ملتی به پای ایرانیان نمی‌رسد حتی خود ملت عرب که دین مبین اسلام در میان آنها ظهور کرد.

اسلام همانند باران معطر بهاری بود که به طور یکسان بر همه جا شروع به باریدن نمود، ولی اثر آن در هر جا به لیاقت و استعداد و نبوغ مردم آنجا بستگی داشت، هر ملتی که استعداد بیشتری داشت، سریعتر و بهتر و مشتاقتر از اسلام استقبال می‌نمود و از آن بهره می‌برد. ملت ایران از همان آغاز، بطور گسترده و عمیق به اسلام ناب محمدی جذب شد و استعدادهای خود را در کلاس اسلام شکوفا نمود، و به بهترین وجه از تعالیم ناب اسلام، بهره برد.

ایرانیان از هنگامی که اسلام را با رضا و رغبت پذیرفتند، با اهل بیت رسول خدا آشنا شدند و رابطه محبت و دوستی میان آنان برقرار گردید. عشق و علاقه ایرانیان به اهل بیت پیامبر صلی الله علیه و آله باعث جانبازی و جان نثاری ایرانیان برای اهل بیت شد. اصحاب ایرانی ائمه اطهار علیهم السلام از چنان شأن و مقامی برخوردار بودند که از دیدگاه اهل بیت علیهم السلام امین دین و دنیای مردم محسوب می شدند. غلبه عنصر ایرانی و برانداختن حکومت اموی و تشکیل دولت عباسی نفوذ ملل غیر عرب در دستگاه خلفا شروع شد. توجه به علوم نیز آغاز گردید. تا پایان قرن سوم از میان ایرانیان دانشمندان بزرگی که هر یک دارای تألیفاتی ارزشمند بودند در علوم مختلف ظهور کردند. علمای ایرانی علاوه بر آنکه در ترجمه و نقل کتب شرکت داشتند، نخستین کسانی بودند که به تألیف در زمینه علوم اسلامی، نجوم و ریاضی و طب مبادرت کردند. اصحاب ایرانی ائمه اطهار علیهم السلام در رشته های مختلف علمی چون: علوم قرآن، شعر، حدیث، تفسیر، اصول فقه، کلام، ادبیات، لغت، تاریخ، سیره، اخلاق، رجال، ریاضی، علوم طبیعی و ... آثار و تألیفات علمی فراوانی دادند.

تحقیق و تألیف در جهان اسلام در گسترش علوم گوناگون همواره با نام ایرانی همراه است. در واقع نمی توان نقش مردم ایران را در پاسداشت، گسترش، آموزش و تبلیغ این آئین الهی نادیده گرفت. ایران در تدوین و گسترش فکر و فرهنگ اسلامی نقش ارزشمندی داشته و در میان مبلغان، مفسران، قاریان، راویان، محدثان، مصلحان، مجاهدان دنیاراسته اسلام نام هنران خراسانی، قمی، رازی، شیرازی، بخارایی، عراقی، اصفهانی، تبریزی، کاشانی و طبری به چشم می خورد.